

*Пустовійт Р.Ф., канд. пед. наук, доц.,
Черкаська філія Української академії банківської справи*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РИНКОВИХ ТРАНСАКЦІЙ, ТРАНСАКЦІЙНИХ ВИТРАТ ТА ІНСТИТУЦІЙ

У статті досліджуються теоретичні аспекти сутності та змісту ринкових трансакцій і трансакційних витрат, аналізуються основні чинники зв'язку трансакційних витрат з інституційним середовищем. Обґрунтовано необхідність та можливість зменшення трансакційних витрат за допомогою створення відповідних інституцій.

Ключові слова: ринкова трансакція, трансакційні витрати, інституції.

Кризові явища, які відбувалися в українській економіці протягом 90-х років, змушують переглянути під новим кутом зору теоретичні засади економічної теорії. На наш погляд, особливу увагу при цьому необхідно приділити сутності, змісту та оцінці ринкових трансакцій і відповідних трансакційних витрат. Перспективним також здається дослідження впливу трансакційних витрат на трансформаційні процеси, які відбуваються в інституціях, що активно впливають на економічне середовище.

Під ринковою трансакцією розуміємо не тільки обмін товарами (послугами), який власне є фундаментом ринкових відносин, але й присвоєння – відчуження прав власності. “Очевидно, що для функціонування сучасних ринків необхідно дещо більше, аніж приміщення, де відбувається купівля-продаж. Необхідні тверді правові норми, які б визначали права та обов'язки тих, хто здійснює трансакції в цьому приміщенні” [2, с. 95]. Будь-яка трансакція вимагає відповідних витрат для її здійснення. Деякі вчені вважають, що трансакційні витрати – це ціна, яку сплачує економіка за інституційну недосконалість [7, с. 79]. У свою чергу, неокласична теорія взагалі не враховує трансакційні витрати з огляду на ринкову рівновагу за моделлю Вальраса, в якій товари є гомогенними, обмін за часом – миттєвий, ринок – сконцентрований у площині “шкільної дошки”, а індивіди мають повну інформацію про товар і умови торгівлі [4, с. 65].

Вперше на нереалістичність такої моделі, що не враховує небезкоштовність економічного обміну, вказав Р. Коуз, який запропонував зважувати на витрати ринкових трансакцій. Він довів, що нереально розглядати ринковий обмін товарами (послугами) без врахування витрат тому, що для його здійснення необхідно з'ясувати, з ким бажано заключити угоду, визначитись щодо її ціни, розповсюдити інформацію про осіб та умови угоди, провести переговори щодо її здійснення, здійснити відповідні заходи щодо дотримання умов контракту тощо [3, с. 103]. А все це вимагає витратити час та гроші. За Коузом, деякі подібні операції занадто дорого коштують і у деяких випадках це навіть приводить до відмови від потенційних контрактів. Даний факт ще раз засвідчує, що ринкова система

повинна враховувати подібні витрати і перерозподіл майнових прав. Обмін буде здійснений лише у тому випадку, коли збільшення цінності трансакції буде більшим за витрати на її здійснення. Цей висновок ґрунтується на теоремі, яку запропонував Р. Коуз у 1960 р. Принципи і положення даної теоретичної концепції автор досліджував, використовуючи реальні приклади господарської практики у різні роки, а наведені гіпотетичні приклади – за допомогою маржинального інструментарію. З теорем Коуза випливає, що в кінцевому рахунку кожне з юридичних повноважень виявиться у власника, який здатний запропонувати найвищу ціну на основі найефективнішого використання даного повноваження. Отже, у підсумку, виграє зацікавлений та ефективний власник.

Трансакційні витрати є ключовою ланкою нової інституційної теорії і деякою мірою стосуються й іншого спрямування інституційної концепції – неоінституціоналізму. За змістом вирізняють такі трансакційні витрати, як: пошук інформації, здійснення переговорів та укладання угод, опортуністична поведінка, пошук ділових партнерів, захист прав власника, контроль за виконанням угод, оцінка ресурсів та прав власності, застосування санкцій щодо порушників формальних та неформальних правил інституційного середовища, ринкові та позаринкові інституційні операції тощо. Існують й інші класифікації, хоча у більшості вони є інтерпретацією одних витрат як інших [6, с. 5-6].

В цілому усі ринкові трансакції можна поділити на три групи:

1. Трансакція угоди. Здійснення фактичного відчуження та присвоєння прав власності, коли обопільне погодження ґрунтується на взаємній зацікавленості агентів угоди.
2. Трансакція управління. Дана трансакція передбачає управлінську взаємодію підлеглості, коли право приймати економічне рішення має той, хто володіє необхідною інформацією.
3. Трансакція раціонування. Передбачає перерозподіл матеріального багатства, ресурсів колективним управлінським органом. Наприклад, збори акціонерів приймають

рішення про виплату дивідендів або представницький орган ухвалює бюджет.

Розглянемо перший елемент ринкових трансакцій. Особливу вагу у теорії трансакційних угод і пов'язаних з ними трансакційних витрат мають інформаційні витрати. За цих витрат відбувається ідентифікація цін, продавців, аналізується ринок інформації та ціна інформації. За Д. Нортом, саме небезкоштовність інформації є ключем до розуміння трансакційних витрат, що складаються, на його думку, з таких: вимірювання цінних атрибутів того, що обмінюється, захист прав та витрат за наглядом щодо дотримання угод і забезпечення їх виконання [5, с. 40]. Звідси, Д. Норт переглядає класичний підхід до аналізу виробничих витрат, які, на його думку, складаються не лише з витрат на виробничі фактори, а й з вищезначених. Як свідчать дослідження, дані трансакційні витрати постійно збільшуються. Причому ця динаміка спостерігається у суспільствах, які мають високий рівень економічного розвитку. На наш погляд, це пов'язано з відтоком капіталу з виробничих галузей у сферу інформаційних, юридичних послуг, структуризацією прав власності, у тому числі й інтелектуальної, що потребує відповідного правового захисту. Так, дуже приблизний аналіз свідчить про збільшення трансакційних витрат у США з 25 % у XIX ст. до 45 % у XX ст. [5, с. 41]. Тобто, майже половина доходів американських громадян пов'язана не з виробництвом, а з послугами – фінансовими, бухгалтерськими, юридичними, страховими тощо, в яких суттєву роль відіграє захист прав власності. Така тенденція є типовою і для інших високорозвинутих країн.

На наш погляд, кількісні показники трансакційних витрат не варто напряму пов'язувати з показником недосконалості ринку та відсутністю або неефективним функціонуванням інституцій. Гіпотеза про еластичний попит на трансакційні послуги [7, с. 71] свідчить, що зниження середніх витрат обумовлює зростання сукупних і свідчить про економічне зростання. До цього можна додати принцип економії на сукупних витратах виробництва та витрати на юридичне забезпечення функціонування ринку.

Можна стверджувати, що зі зростанням ступеня інституціоналізації рівень нерациональних трансакційних витрат ринкових угод зменшується, у протилежному випадку відбувається навпаки. При цьому виникає необхідність чіткого тлумачення поняття “інституціоналізації”. Якщо під цим розуміти ступінь бюрократизації, то збільшення кількості управлінських підрозділів та бюрократів призведе до ефекту збільшення “тертя” (за Ерроу) ринкового обміну. Тому потрібно порівнювати економічну вигоду від діяльності відповідної інституції та витрат, які здійснюються на її утримання і функціонування. При цьому потрібно зважувати і на таку проблему, як “корпоративна зацікавленість” учасників процесу відчуження та присвоєння прав власності.

Сучасні інформаційні технології значною мірою допомагають зняти цю проблему і, отже, зменшити вартість інформаційних витрат та витрат на трансакції обміну. Постійні прогресуючі нововведення у технологіях якісно змінюють процес обміну, що впливає на структуру та процес трансакцій. Відбувається глобалізація ринків через Інтернет, технології hi-tech, і-банкінг тощо.

Аналіз існуючої системи грошового обігу в Україні свідчить, що у цій сфері маємо величезні трансакційні витрати у порівнянні з розвинутими країнами світу. Зрозуміло, що готівка (ще гірше – тіньова готівка та бартер) значно утруднюють процес обміну, посередництво та всю систему юридичного та фіксового нагляду за ринковими трансакціями угоди. Треба також враховувати, що час – це небезкоштовний ресурс: чим менше витрачається часу на трансакцію угоди, тим нижчою буде вартість придбаного активу. Фактично, скорочення часу на пошук, придбання та післяпродажне обслуговування є стимулом для мінімізації трансакційних витрат.

Перейдемо до більш детального аналізу інших двох структурних елементів ринкових трансакцій: трансакцію раціонування та трансакцію управління. Основними проблемами, що пов'язані з трансакційними витратами в даних сегментах, є проблеми “пасажира без квитка” та інформаційної асиметрії. Ключовий аспект першої полягає у тому, що агенти економічних відносин прагнуть перекласти витрати, які пов'язані з отриманням суспільних благ, на оточуючих. Так, підприємства тіньового сектора перекладають сплату податків на ті підприємства, які працюють у легальному секторі, хоча так само мають доступ до суспільних благ. “Людські уявлення про те, що структура правил системи чесна і справедлива, зменшують трансакційні витрати: так само їхні уявлення про її несправедливість ведуть до збільшення трансакційних витрат” [5, с. 99]. Що стосується другої, то Д. Норт окреслює її таким чином: “Одна сторона не лише знає більше про цінні атрибути об'єкта за іншу, але може шукати вигоду шляхом приховування інформації. Згідно з припущенням ... під час обміну одна сторона обманюватиме, хитруватиме або брехатиме, якщо вираш від такої поведінки перевищує вартість доступних їй альтернативних можливостей” [5, с. 99]. Звідси можна зробити висновок, що досконала конкуренція – становище, коли ціни визначаються попитом і пропозицією і надають достовірну інформацію продавцям, власникам ресурсів і покупцям. Тобто на противагу ситуації асиметричної інформації – це випадок симетричного розподілу, що дозволяє досягти абсолютно ефективної координації економічної діяльності. Зрозуміло, що у реальному економічному житті існує нерівність у розподілі інформації, крайнім випадком якої є монопольне становище економічного агента.

Використання поняття мотиву дозволяє проаналізувати вищезазначену проблему не механістично, а максимально наближуючись до

життєвих реалій. Мотив прибутку дає відповідь на питання за якої причини об'єднувались та об'єднуються в компанії акціонерні, господарські товариства, товарні фондові біржі тощо. Таку ж інтерпретацію можна надати, аналізуючи дії політичних інститутів. Політики прагнуть бути переобраними на майбутній термін для того, щоб мати владу і гроші, можливість доступу до інформації, брати участь у розподілі бюджетних коштів та ухваленні законів, що лобіюють чийсь інтереси. Для суспільства це обертається у додаткові транзакційні витрати на створення та функціонування інституцій, які в принципі повинні їх мінімізувати.

Таким чином, головні функції інституцій можна визначити за трьома позиціями. Перша – встановити такі “правила гри на ринку”, які б сприяли економічному розвитку суспільства та підвищенню добробуту громадян. Друга – раціоналізація та мінімізація транзакційних витрат. Третя – розподільча, яка ґрунтується на соціальних засадах.

На завершення висловимо таке зауваження. Трансформаційні процеси, які відбуваються у вітчизняній економіці, приватизація, розвиток підприємництва та ринкових засад у всіх сферах господарської діяльності окреслили проблемні зони та динаміку ринкових транзакцій та транзакційних витрат. Лише за умови створення відповідного інституційного середовища можливе функціонування чинників їхньої оптимізації.

Список літератури

1. “Бизнес”. – № 28 від 09.07.2001 р.
2. Коуз Р. Фирма, рынок и право // США: экономика, политика, идеология. – 1993. – № 2. – С. 90-107.
3. Коуз Р. Фирма, рынок и право // США: экономика, политика, идеология. – 1993. – № 4. – С. 93-114.
4. Малахов С. Транзакционные издержки и макроэкономическое равновесие // Вопросы экономики. – 1998. – № 11. С. 78-97.
5. Норт Д. Институции, институциональная зміна та функціонування економіки: Пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
6. Радаев В.В. Российский бизнес: структура транзакционных издержек // Общественные науки и современность. – 1996. – № 6. С. 5-18.
7. Шаститко А. Транзакционные издержки (содержание, оценка и взаимосвязь с проблемами трансформации) // Вопросы экономики. – 1997. – № 7. – С. 65-77.

Summary

The article covers the theoretical aspects of essence and content of market transactions and charges on them. Besides the main aspects for connection of transaction expenses with institutional surroundings are being analyzed here. The author proves the necessity and possibility of decreasing transaction charges with the help of establishing proper institutions.

Пустовійт, Р.Ф. Взаємозв'язок ринкових трансформацій, трансакційних витрат та інституцій [Текст] / Р.Ф. Пустовійт // Вісник Української академії банківської справи. - 2002. - № 1. - С. 68-70.
